

Ήδη από το 1925, ο Χίτλερ, στο βιβλίο του «Ο Αγών μου», είχε ξεκάθαρα εκθέσει την ιδεολογία και τη ρατσιστική του πολιτική. Μεταξύ των ρατσιστικών αναφορών του σε διάφορους λαούς, ο Χίτλερ εξέφρασε ιδιαίτερη πολεμική για τους Εβραίους, που τους θεωρούσε φυλετικά κατώτερους απέναντι στην υπεροχή της «Άριας» γερμανικής φυλής, «υπανθρώπους» (Untermenschen), υπεύθυνους για την κρίση όχι μόνον της Γερμανίας αλλά και για τις συμφορές όλου του κόσμου.

Η αρχή του διωγμού των Εβραίων - Ο δρόμος προς το Ολοκαύτωμα

Με την αναγόρευση του Χίτλερ σε Καγκελάριο, στις 30 Ιανουαρίου 1933, ο ρατσισμός και ιδιαίτερα ο αντισημιτισμός καθιερώθηκαν ως δόγματα του Γερμανικού Κράτους. Από τον Απρίλιο του 1933 ξεκίνησε μία κλιμακούμενη σειρά αντι-εβραϊκών μέτρων κοινωνικού αποκλεισμού, στέρησης στοιχειωδών ανθρωπίνων και δημοκρατικών δικαιωμάτων, κατάσχεσης περιουσιών, διώξεων και ωμής βίας. Το φασιστικό πνεύμα του καθεστώτος οδήγησε, επίσης, στο δημόσιο κάψιμο βιβλίων (επιστημονικών, λογοτεχνικών) με σκοπό, όπως υποστήριζαν οι Ναζί, την «κάθαρση της γερμανικής κουλτούρας από επικίνδυνες ιδέες». Τη νύχτα της 10ης Μαΐου 1933 κάηκαν δεκάδες χιλιάδες βιβλία σε 30 γερμανικές πόλεις. Από τον Σεπτέμβριο του 1935, με τη θέσπιση των «Νόμων της Νυρεμβέργης», που αποσκοπούσαν στη διατήρηση της «καθαρότητας» της Άριας φυλής, τα αντιεβραϊκά μέτρα εντάθηκαν ακόμη περισσότερο και οι Εβραίοι απώλεσαν κάθε πολιτικό και κοινωνικό δικαίωμα. Το 1938 η συνεχιζόμενη αντιεβραϊκή προπαγάνδα -άριστα ορχηστρωμένη από τον αρμόδιο υπουργό Προπαγάνδας του Ράιχ Γιόζεφ Γκέμπελς- οδήγησε στη «Νύχτα των Κρυστάλλων» (Kristallnacht). Το βράδυ της 9^{ης} προς τη 10η Νοεμβρίου 1938 ξέσπασαν σε όλη την επικράτεια του Ράιχ επιθέσεις κατά εβραϊκών συνοικιών, οικογενειών, επιχειρήσεων, συναγωγών από μέλη της ναζιστικής νεολαίας και των SS, με την ανοχή της αστυνομίας. Ο τραγικός απολογισμός (91 Εβραίοι νεκροί, 267 κατεστραμμένες συναγωγές, 7.500 λεηλατημένες επιχειρήσεις), χαρακτηρίστηκε από το ναζιστικό καθεστώς ως «αιματηρή εκδίκηση των Γερμανών κατά των Εβραίων».

Παράλληλα, πρέπει να σημειωθεί ότι σε εφαρμογή του δόγματος της «καθαρότητας» της Άριας φυλής, από το 1939 ξεκίνησαν ειδικά προγράμματα ευθανασίας (με την ονομασία T-4), ακόμη και μέσα στη Γερμανία, όπου θανατώνονταν, από Ναζί γιατρούς, άνθρωποι διανοητικά καθυστερημένοι, ανάπηροι και λοιπές κατηγορίες ατόμων με ειδικές ανάγκες. Επίσης, διώχθηκαν και οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ομάδες ατόμων όπως οι Ρομ και οι ομοφυλόφιλοι.

Ολοκαύτωμα: το σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων

Η «επίλυση του εβραϊκού ζητήματος» μετεξελίχθηκε, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τον Αδόλφο Χίτλερ και τους Ναζί (το Εθνικοσοσιαλιστικό Εργατικό

Κόμμα), στο άριστα μεθοδευμένο πρόγραμμα της «Τελικής Λύσης», που ισοδυναμούσε με τη φυσική εξόντωση όλων των Εβραίων, καθώς και όλων των τεκμηρίων (αρχείων, συναγωγών, κτιρίων, κ.ά.), που σηματοδοτούσαν την παρουσία τους στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες.

Με τον όρο «Ολοκαύτωμα», ελληνική λέξη που καθιερώθηκε διεθνώς μέσω της αγγλικής γλώσσας, εννοούμε την εφαρμογή του προγράμματος της «Τελικής Λύσης» που κορυφώθηκε με τα στρατόπεδα μαζικής εξόντωσης, αφανίζοντας καταληκτικά 6 εκατομμύρια Εβραίους της Ευρώπης στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η μοναδικότητα του Ολοκαυτώματος

Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων είναι το μεγαλύτερο έγκλημα του 20ού αιώνα και το μεγαλύτερο ομαδικό στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η θλιβερή μοναδικότητά του στην ιστορία δεν προέρχεται μόνον από τον μεγάλο αριθμό των θυμάτων που αφανίστηκαν κατά την πραγμάτωση μιας παράφρονος «φυλετικής» ιδεολογίας. Το Ολοκαύτωμα δεν έχει προηγούμενο στην παγκόσμια ιστορία ως προς τη σύλληψη της ιδέας, την προμελέτη, τη μέθοδο, την εκτέλεση. Η εξόντωση των Εβραίων δεν ήταν απλά μια σειρά από έκτροπα και βιαιοπραγίες, δεν ήταν ένας ξαφνικός διωγμός ή πογκρόμ, δεν είχε πολιτικά αίτια, δεν αφορούσε εδαφικές διεκδικήσεις. Η «Τελική Λύση» ήταν ένα σχέδιο πλήρως οργανωμένο, που εφαρμόστηκε με βάση τον ψυχρό υπολογισμό κατά τις διαταγές ενός επίσημου κράτους και από τα μέλη ενός λαού που αυτοανακηρύχθηκε το «καθαρότερο φυλετικά» έθνος στην ιστορία του πολιτισμού.

Το κεφάλαιο αυτό σκοπό έχει να εξηγήσει τι ήταν το Ολοκαύτωμα, πώς καταστρώθηκε, πώς εξελίχθηκε και πώς κατέληξε, μέσα στη δίνη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στον αφανισμό εκατομμυρίων ανθρώπων για μόνο το λόγο της θρησκείας τους.

Ιστορική διαδρομή της κλιμάκωσης του Ολοκαυτώματος

Τον Σεπτέμβριο του 1939, με την εισβολή του Γερμανικού Στρατού στην Πολωνία, (και αφού είχαν προηγηθεί η προσάρτηση της Αυστρίας, η αυθαίρετη κατάληψη της Σουδητίας και στη συνέχεια της Τσεχίας), άρχισε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, που κήρυξαν η Αγγλία και η Γαλλία στη Γερμανία. Μέχρι το 1941 η Γερμανία είχε καταλάβει όλη σχεδόν την Ευρώπη και είχε ανοίξει το Σοβιετικό Μέτωπο.

Ο Πόλεμος έδωσε στους Ναζί την ευκαιρία που επιζητούσαν και οι κατακτημένες

χώρες της Ευρώπης προσέφεραν το κατάλληλο πεδίο δράσης για την εξόντωση των Εβραίων. Όπως φαίνεται παρακάτω όλες οι λεπτομέρειες για την εφαρμογή του σχεδίου της «Τελικής Λύσης» είχαν οργανωθεί στην εντέλεια:

Καταγραφή εβραϊκών κοινοτήτων και λεηλασία περιουσιών: Το ξεκίνημα του σχεδίου εξόντωσης απαιτούσε αρχικά την αναλυτική καταγραφή των Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ευρώπης (προσωπικοτήτων, ιδρυμάτων, επιχειρήσεων, περιουσιών). Το έργο αυτό ανέλαβε, από το 1940, το «Κομάντο Ρόζενμπεργκ», το οποίο οφείλει το όνομά του στον θεωρητικό του ναζισμού, Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, επικεφαλής του Γραφείου Εξωτερικής Πολιτικής του Ναζιστικού Κόμματος, από το 1933, ιδρυτή του Ινστιτούτου για τη Διερεύνηση του Εβραϊκού Ζητήματος, από το 1939 και υπουργού των Κατεχομένων Ανατολικών Περιοχών του Ράιχ, από το 1941. Οι ομάδες του «Κομάντο Ρόζενμπεργκ», εισβάλλοντας σε εβραϊκά σπίτια, Συναγωγές, βιβλιοθήκες, τράπεζες, καταστήματα, προέβησαν στη συστηματική λεηλασία και αρπαγή έργων Τέχνης, αρχαιολογικών θησαυρών, λατρευτικών αντικειμένων, ιερών βιβλίων, σπάνιων χειρογράφων και περιουσιών, τα οποία έστελναν στη Γερμανία.

Το κίτρινο Αστéρι του Δαυίδ: Με ειδικό Διάταγμα, όλοι οι Εβραίοι του Ράιχ και των κατακτημένων χωρών, άνω των έξι ετών, υποχρεώθηκαν να φέρουν στο πέτο τους, ως διακριτικό, το Αστéρι του Δαυίδ, συγκεκριμένων διαστάσεων και συγκεκριμένου κίτρινου χρώματος. Το ίδιο Διάταγμα τους απαγόρευε και την μετακίνηση από τον τόπο διαμονής τους.

Αιώξεις, συλλήψεις, ίδρυση γκέτο: οι Εβραίοι στοιβάζονταν σε συγκεκριμένες περιφραγμένες και φρουρούμενες περιοχές (τα γκέτο), που λειτουργούσαν ως διακομιστικοί σταθμοί. Από εκεί ξεκινούσαν οι σταδιακές αποστολές προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. (π.χ., το 1940 στην Πολωνία: γκέτο Λοτζ σφραγίζεται με 230.000 Εβραίους, γκέτο Βαρσοβίας σφραγίζεται με 400.000 Εβραίους, Κρακοβίας με 70.000. Το 1941 και 1942 σφραγίζονται τα γκέτο της Λιθουανίας, Ουκρανίας, Λευκορωσίας, Τσεχοσλοβακίας. Το 1943 σφραγίζονται τα γκέτο της Θεσσαλονίκης).

Πογκρόμ και μαζικές εκτελέσεις Εβραίων, από ειδικά τάγματα των SS, με τη συνεργασία τοπικών οργανώσεων και κυβερνήσεων, συχνά μπροστά σε λάκκους που τα ίδια τα θύματα υποχρεώνονταν προηγουμένως να σκάψουν (π.χ., Γιασί Ρουμανίας, 29 & 30.6.1941: 10.000 Εβραίοι, Κόβνο Λιθουανίας, 25.7. & 28.10.41: 12.800 Εβραίοι, Λβοβ Ουκρανίας, 3.6.41 & 25.7.41: 6.000 Εβραίοι, Κάμενιτς-Ποντόλσκ Ουκρανίας, 27 & 28.8.41: 23.000 Εβραίοι, Μπάμπι Γιαρ Κίεβο, Ουκρανίας 29.9.41: 33.771 Εβραίοι, Οδησσός Ουκρανίας, 23.10.41: 39.000, Ρίγα Λετονίας, 30.11.41: 20.000, Κριμέα ΕΣΣΔ, από Οκτώβριο '41 - Απρίλιο '42: 60.000, Μπιαλιστόκ Δυτ. Λευκορωσίας, Νοέμβριος 1942: 170.000). Για την πραγματοποίηση αυτού του είδους των «ειδικών επιχειρήσεων», το Γενικό Αρχηγείο του Γερμανικού Στρατού, στις αρχές του 1941, ίδρυσε τα «Τάγματα Εφόδου» (Einsatzgruppen) των

Ειδικών Υπηρεσιών Ασφάλειας SS. Από την Άνοιξη του 1941 προέβησαν σε εκτελέσεις που μέχρι το 1943 ξεπέρασαν το ένα εκατομμύριο θύματα.

Θανάτωση σε θαλάμους αερίων αρχικά με εξάτμιση μονοξειδίου του άνθρακα ή και υδροκυακινού οξέως (π.χ., Άουσβιτς, Τρεμπλίνκα, Σόμπιμπορ), και θανάτωση σε κινητές μονάδες εξόντωσης με αέρια, δηλ., σε φορτηγά αυτοκίνητα που μετακινούνταν στην ύπαιθρο και σφραγίζονταν ερμητικά, στα οποία διοχετευόταν μονοξείδιο του άνθρακα. (π.χ., Χελμνό-Λοτζ Πολωνίας, 1941, Ρίγα Λετονίας 1942, Σαζμίστ Γιουγκοσλαβίας 1942).

Εκτοπισμοί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι Εβραίοι στοιβάζονταν σε εμπορικά τρένα και με περιοδικές, κλιμακούμενες αποστολές, εκτοπίζονταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η όλη επιχείρηση «σκούπα», που εκτελείται τακτικά και σταδιακά μέχρι και το 1944, «εκκαθαρίζει» τα γκέτο και «εξαφανίζει» ολοκληρωτικά από τις ευρωπαϊκές πόλεις τον εβραϊκό πληθυσμό (Judenrein). Οι εκτοπισμοί αναπτύσσονται ως εξής (χρονολογικά): 1941: αρχή μεταφοράς Εβραίων Γερμανίας, 1942: Εβραίοι Λουμπλίνου (Αν. Πολωνία), Σλοβακίας, Γαλλίας, Πολωνίας, Κροατίας, Νορβηγίας, 1943: Εβραίοι Ελλάδας, Βελγίου, Ιταλίας, Αυστρίας, 1944: Εβραίοι Ουγγαρίας και Ελλάδας.

Από το 1942 το σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων μπαίνει σε εντατικότερους ρυθμούς. Τα «Τάγματα Εφόδου» των SS, που πραγματοποιούσαν τις μαζικές εκτελέσεις στα μετόπισθεν του Ανατολικού Μετώπου, κρίθηκαν αναποτελεσματικά και ασύμφορα (παρ' ότι η επιχειρησιακή τους δράση συνεχίστηκε), ενώ η «άμεση επαφή» των εκτελεστών με τα θύματα επηρέαζε ψυχολογικά τους Γερμανούς στρατιώτες. Έτσι αναζητήθηκαν και άλλες, νέες και αποτελεσματικότερες, μέθοδοι εξόντωσης.

Τον Ιανουάριο του 1942, υψηλόβαθμοι αξιωματικοί των SS, αξιωματούχοι υπουργείων και του Ναζιστικού κόμματος συναντήθηκαν στο Βανζέ (προάστιο του Βερολίνου) και μεθόδευσαν τις λεπτομέρειες της «Τελικής Λύσης», οργανώνοντας την εξολόθρευση 11 εκατομμυρίων Εβραίων της Ευρώπης. Η σύσκεψη έγινε υπό τον Ράινχαρντ Χάινριχ, υπεύθυνο του Κεντρικού Γραφείου Ασφάλειας του Ράιχ (RSHA). Παρών ήταν και ο Αντολφ Αϊχμαν, αρμόδιος για τα "εβραϊκά ζητήματα" στο RSHA. (Ο Α. Αϊχμαν συνελήφθη μεταπολεμικά, δικάστηκε το 1961 στο Ισραήλ, καταδικάστηκε για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εκτελέστηκε. Στη δίκη του κατέθεσε και για τη σύσκεψη του Βανζέ).

Στρατόπεδα συγκέντρωσης / εξόντωσης

Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, για να εξυπηρετήσουν τις απαιτήσεις της «Τελικής

Λύσης», με τη βοήθεια ειδικών τεχνικών, αυξάνονταν συνεχώς σε αριθμό και εξελίσσονταν κατά κατηγορίες: στα στρατόπεδα πολιτικών κρατουμένων, τα οποία λειτουργούσαν ήδη από το 1933 (Νταχάου, Μπούχενβαλντ, Ζάκσενχαουζεν), προστέθηκαν εκατοντάδες άλλα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας (π.χ., Ντόρα Νορντχάουζεν - εργοστάσιο όπλων, Νόιενγκαμ - εργοστάσιο κατασκευής τούβλων, Γρος Ρόζεν - λατομείο, Γκούσεν - λατομείο, Μαουτχάουζεν - λατομείο), στη Γερμανία και τις κατακτημένες περιοχές (μέχρι και τη Βόρειο Αφρική όπου μεταξύ 1941 και 1942 λειτουργούσαν 14 στρατόπεδα εργασίας, στην Αλγερία και το Μαρόκο, για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής διέλευσης της Σαχάρας).

Αργότερα σε ορισμένα στρατόπεδα προστέθηκαν οι θάλαμοι αερίων, και στη συνέχεια τα κρεματόρια, καθιστώντας τα αποκλειστικά στρατόπεδα μαζικής εξόντωσης (Άουσβιτς, Μπιρκενάου, Μαϊντάνεκ, Τρεμπλίνκα, Μπέλζεκ, Σόμπιμπορ).

Η λειτουργία των στρατοπέδων θανάτου ξεκίνησε το 1941 και κορυφώθηκε το 1943 - 1944. Αρχικά στους θαλάμους αερίων οι Ναζί χρησιμοποιούσαν το μονοξειδίο του άνθρακα και τα πτώματα θάβονταν ή καίγονταν σε εξωτερικό χώρο, σε λάκκους.

Στη συνέχεια το αέριο ZyklonB αντικατέστησε το μονοξειδίο του άνθρακα. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά, δοκιμαστικά, στο Άουσβιτς τον Σεπτέμβριο του 1941, και ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Εύκολο στη χρήση και τη μεταφορά ενώ παράλληλα μείωνε το χρόνο θανάτωσης των θυμάτων, ιδιότητες χρήσιμες για τους Ναζί, που καθιέρωσαν και γενίκευσαν τη χρήση του Zyklon B στα στρατόπεδα εξόντωσης.

Με τη συνεχή αύξηση του αριθμού των πτωμάτων οι Ναζί χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που προέκυπταν από τη νέα αυτή κατάσταση. Οι ομαδικοί τάφοι σε ανοιχτό χώρο ήταν δυσλειτουργικοί (προκαλούσαν δυσοσμία, υπήρχαν κίνδυνοι μετάδοσης λοιμώξεων, μόλυνσης του νερού από το υπέδαφος), επίσης, η καύση σε λάκκους κρίθηκε χρονοβόρα. Το πρόβλημα επιλύθηκε με την κατασκευή των κρεματορίων για την άμεση αποτέφρωση των νεκρών. Η λύση ήταν ιδιοφυής, δεν δημιουργούσε οικολογικά προβλήματα και εγγυόταν τη μυστικότητα που οι Ναζί ήθελαν να διατηρήσουν. Από τα μέσα Μαρτίου έως τις αρχές Απριλίου του 1943 τρεις θάλαμοι αερίων και αντίστοιχα τρία κρεματόρια είχαν ξεκινήσει τη λειτουργία τους στο Άουσβιτς (το στρατόπεδο που θα χαρακτηριστεί μεταπολεμικά από την ιστορία ως σύμβολο του Ολοκαυτώματος), αυξάνοντας εντυπωσιακά την «παραγωγή» θανάτου και την αποκομιδή πτωμάτων. Μέχρι τον Ιούνιο είχε προστεθεί μία ακόμη μονάδα θαλάμου αερίων / κρεματορίου στο Άουσβιτς. Και οι τέσσερις μονάδες θανάτου μαζί εξόντωναν ημερησίως 4.756 πτώματα που γρήγορα μετατρέπονταν σε στάχτη. Το καλοκαίρι του 1944 λειτουργούσαν έξι πλήρεις μονάδες θαλάμων / κρεματορίων, η ημερήσια καταστροφή πτωμάτων ξεπερνούσε τις 9.000, τα κρεματόρια δεν επαρκούσαν και η καύση επεκτάθηκε σε λάκκους στον υπαίθριο χώρο του στρατοπέδου.

Η λειτουργία των στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης ήταν σε όλα τα επίπεδα οργανωμένη. Οι εκτοπισμένοι έφταναν με τρένα και ακολουθούσαν, με τάξη και ταχύτητα, τη διαδικασία διαλογής. Οι επιλεγμένοι για το θάνατο (ηλικιωμένοι, άρρωστοι, παιδιά), έφταναν στους θαλάμους αερίων σε τρεις ώρες από την άφιξή τους. Οι νεώτεροι θα προσέφεραν εργασία σε καταναγκαστικά έργα και εργοστάσια μέχρι το θάνατό τους, είτε από κακουχίες είτε στους θαλάμους αερίων -όταν πια θα κρίνονταν αδύναμοι για εργασία και θα αντικαθίσταντο από τους νεοαφιχθέντες.

Με την άφιξή τους στα στρατόπεδα οι Εβραίοι σφραγίζονταν ανεξίτηλα μ' έναν αριθμό στο βραχίονα που θα αποτελούσε πλέον το όνομά τους. Με ξυρισμένα κεφάλια, με την μπλε-γκρι ριγωτή στολή, με το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ στο πέτο ως διακριτικό, στοιβάζονταν σε πέτρινες παράγκες, με ξύλινους πάγκους-κρεβάτια. Από εκείνη τη στιγμή ξεκινούσαν μια νέα «ζωή», μακριά από τα μάτια του υπόλοιπου κόσμου, για την απανθρωπιά της οποίας η ανθρωπότητα θα μάθαινε μετά τη λήξη του Πολέμου. Με την εισαγωγή τους στα στρατόπεδα, οι όμηροι ουσιαστικά ξεκινούσαν μια πορεία προς το θάνατο, στη διάρκεια της οποίας θα εργάζονταν από τις 5 πρωί σε λατομεία, εργοτάξια, σιδηροδρομικές γραμμές, δημόσια έργα, με μόνη τροφή μια σούπα από πατάτες.

Οι Ναζί τίποτα δεν άφηναν στην τύχη και τίποτα ανεκμετάλλευτο: τα προσωπικά αντικείμενα των ομήρων ταξινομούνταν και διοχετεύονταν κατά είδος σύμφωνα με τις ανάγκες των Γερμανών: χρυσά δόντια και τιμαλφή, μεταλλικά αντικείμενα (σκελετοί γυαλιών, ξυραφάκια) που λιώνονταν, ρουχισμός, μαλλιά των ξυρισμένων κεφαλιών που χρησιμοποιούνταν στη νηματοργία, η ίδια η στάχτη των πτωμάτων που γινόταν λίπασμα και το λίπος πρώτη ύλη για σαπούνι κ.ά.

Τα στρατόπεδα θεωρούνταν πλέον «τμήμα της εθνικής οικονομίας του Ράιχ». Η βαρειά βιομηχανία εκδήλωσε μεγάλο ενδιαφέρον για τους ομήρους των στρατοπέδων, που αποτελούσαν ένα αδιάκοπα ανανεούμενο, φτηνό και αναλώσιμο εργατικό δυναμικό.

Οι όμηροι γίνονταν εργάτες αλλά και ανθρώπινα πειραματόζωα για την επιστημονική ιατρική έρευνα και τη φαρμακοβιομηχανία. (Γνωστά είναι τα ιατρικά πειράματα σε δίδυμα αδέρφια, οι χειρουργικές επεμβάσεις στείρωσης των γυναικών και ευνουχισμού των ανδρών). Οι ανείπωτες κακουχίες στα στρατόπεδα και τα καταναγκαστικά έργα ήταν επίσης προγραμματισμένο τμήμα του σχεδίου εξόντωσης. Οι ακατάλληλοι για εργασία θανατώνονταν στην επόμενη διαδικασία διαλογής (Selektion) και νέοι θα έπαιρναν τη θέση τους.

Οι θάλαμοι αερίων και τα κρεματόρια λειτουργούσαν εντατικά μέχρι το τέλος Νοεμβρίου του 1944. Αμέσως μετά, οι ίδιοι οι Γερμανοί διέταξαν την καταστροφή των κρεματορίων σε μία προσπάθεια να εξαφανίσουν κάθε ίχνος και αποδεικτικό στοιχείο του μεγέθους του εγκλήματός τους. Για τον ίδιο λόγο οι Γερμανοί εκκένωσαν τα στρατόπεδα, καθώς οι Σύμμαχοι (απόβαση στη Νορμανδία 6 Ιουνίου

1944) και οι Σοβιετικοί (από τα ανατολικά) προχωρούσαν. Οι σκελετωμένοι όμηροι, λίγες χιλιάδες επιζήσαντες, υπό την απειλή των όπλων των Ναζί, από το Νοέμβριο του 1944 μέχρι τον Ιανουάριο του 1945, υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τα στρατόπεδα, πεζοί, σε ατελείωτες πορείες (που οι ιστορικοί αργότερα ονόμασαν «πορείες θανάτου»), μέσα στα χιόνια της πολωνικής υπαίθρου, όπου οι περισσότεροι άφησαν την τελευταία τους πνοή.

Τα στρατόπεδα εξόντωσης (αναφέρονται ενδεικτικά: Μαϊντάνεκ 350.000 νεκροί, Σέλμνο 300.000, Σόμπιμπορ 200.000, Μπέλζεκ 550.000, Τρεμπλίνκα 750.000, Άουσβιτς-Μπιρκενάου 1.500.000), αποτέλεσαν μια μοναδική εγκληματική καινοτομία που ανήκει ολοκληρωτικά στο ναζιστικό καθεστώς και τα διαφοροποιεί από κάθε άλλο ιστορικό προηγούμενο, γράφοντας τη μελανότερη σελίδα της ιστορίας της ανθρωπότητας.